

יחסי מדינות המפרץ ועיראק: עוגן ליציבות ולריסון המעורבות האיראנית באזור?

יואל גוז'נסקי וירון שניידר | 15 במאי, 2022 | גיליון 1599

להתקרבות בין מדינות המפרץ לעיראק נודעת חשיבות כלכלית וגאואסטרטגית. לעיראק היא מאפשרת למשוך השקעות הכרחיות ולאזן את השפעתה של איראן. ובאמצעות מעורבותן בעיראק, מדינות המפרץ מבקשות לשפר את ביטחונן ואת השפעתן במרחב. אלא שהמבוי הסתום הפוליטי אליו נקלעה עיראק בעקבות בחירות 2021 וכן המעורבות הזרה בענייניה מקשים עליה להמשיך ולהתקרב למרחב הערבי ולתפקד כגשר בין המפרץ הפרסי לערבי. זאת ועוד, ההתקרבות בשנים האחרונות בין ישראל למספר ממדינות המפרץ עלולה להזיק לעיראק, שבשל השסעים הפנימיים בה אינה בשלה להצטרף למגמת הנורמליזציה.

To manage crises internally, we are obliged to manage crises outside

Iraqi Foreign Minister, Fuad Hussein, March 25, 2022

הטלטלה במרחב הערבי החריפה את המתח הסוני-שיעי בעיראק ופגעה ביחסים בינה לבין שכנותיה הערביות, שנמנעו מלהשקיע קשב ומשאבים בה. היחסים התדרדרו כבר לאחר הכיבוש האמריקאי ב-2003 והגיעו לשפל בזמן כהונת נורי אל-מליכי כראש ממשלת עיראק ותמיכת הממשל הדתי השיעי בעיראק בהפגנות השיעים במפרץ, לפני כעשור. הקרבה ההיסטורית, הגיאוגרפית והעדתית של עיראק לאיראן גרמה בעיקר לערב הסעודית להתייחס לעיראק כשלוחה איראנית, מה שדחף עוד את עיראק להתקרב לאיראן, למרות לחץ אמריקאי על ריאד שלא לעשות כן.

עם זאת, בשנים האחרונות חיממו מספר מדינות במפרץ את יחסיהן עם עיראק. סייעו להן בכך מנהיגים עיראקיים בולטים - בראשם ראש הממשלה מוסטפא כאזימי, והמנהיג השיעי מוקתדא סדר - שראו בהתקרבות למדינות ערב בכלל ולמדינות המפרץ בפרט אמצעי לאזן את השפעתה של איראן בעיראק ולהיטיב את מצבה הכלכלי. כאזימי אף מינף את מיקומה האסטרטגי והרכבה העדתי הייחודי של עיראק כדי לשמש גשר בין מדינות המפרץ לאיראן ועל ידי כך לשפר את מעמדה האזורי. מגמה זו, שיש לה משמעות ליחסי הכוחות האזוריים - עם

ובלי קשר לחתימה על הסכם גרעין בין איראן למעצמות - תלויה על בלימה עקב המבוי הסתום הפוליטי בעיראק.

הדינמיקה הפנימית

עיראק ניצבת על פרשת דרכים פוליטית בעקבות בחירות לפרלמנט, שבהן נציגי המיליציות הפרו-איראניות איבדו מכוחם ואילו יריביהם החותרים לצמצם את המעורבות האיראנית במדינה קצרו הישגים מרשימים. דרמת הבחירות גררה את עיראק לטלטלה פוליטית: הרכבתה של קואליציית השלטון החדשה נמשכת כבר כחצי שנה וממעמיקה את השסעים הפנימיים - בעיקר בקרב השיעים והכורדים. הסבך הפוליטי מלווה בהתגברות המתיחות בין המחנות היריבים: פוליטיקאים שיעים בעיקר, נאמנים למשטר האיראני ובכלל זה מנהיגי המיליציות הפרו-איראניות, המעוניינים לשמור על עמדות כוח בשלטון חרף הצטמקות כוחם בפרלמנט, מאיימים בהגברת האלימות אם יהיה ניסיון להקים קואליציה בלעדית; מנגד ניצבת קואליציה רב-עדתית (שיעית-סונית-כורדית) שמובלת על-ידי מוקתדא סדר. המחבר בין הסיעות הללו, מעבר לכמיהה לעצמאות השלטון בעיראק, הוא מיאוס מזריסת הרגל האיראנית במדינה, שגברה בשנים האחרונות. האהדה לסנטימנט זה, בציבור ובמשל, התבטאה בגל המחאה שהתפרץ ב-2019 והוביל להתנגשויות דמים בין מפגינים לפעילי המיליציות הפרו-איראניות וכן להתנקשויות בחייהם של פעילים פוליטיים אנטי-איראניים. כאזמי וסדר - שהפך בבחירות האחרונות ל"לשון המאזניים" של קואליצית השלטון הבאה - הבהירו כי לא יוותרו על עיקרון שלטון החוק ועל ריבונותה של הממשלה בבגדאד, ולכן הם מאוימים מצד תומכי "הסדר האיראני" (כאזמי אף חווה כנראה ניסיון התנקשות זמן קצר אחרי הבחירות).

בניסיון לצלוח את המשבר הפוליטי ולייצב את ביטחונה וכלכלתה של עיראק, חותרים המנצחים בבחירות להרכיב קואליציה שתישען על בסיס רחב ככל שניתן של תמיכה מצד העדות והמחנות הפוליטיים השונים, תוך התייעצויות עם מנהיגי המדינות השכנות המגלות עניין ורואות בעיראק כר להרחבת השפעתן. לפיכך, תהליך הרכבת הממשלה החדשה בעיראק, דווקא עתה, נתון במכש של לחצים פנימיים וחיצוניים. מסקנתם של סדר ושותפיו היא כי למרות שאיפתם להקים ממשלה שתיעדר "תכתיב איראני", יהיה עליה לכלול גם נציגים הנתמכים על ידי טהראן.

הדינמיקה האזורית

איחוד האמירויות חידשה כבר ב-2008 את יחסיה עם עיראק והרחיבה מאז את מעורבותה הכלכלית בה. התפתחות העשויה אף היא להקל על שיפור היחסים בין עיראק לשכנותיה הערביות היא השלמתו בינואר 2022 של החזר החוב לכווית - 52 מיליארד דולר - בגין נזקי הכיבוש מ-1991, על פי החלטת האו"ם.

אשר לערב הסעודית, אף היא שינתה כיוון לאחר שנים שבהן התרכזה במניעת זליגתו של הכאוס מעיראק לתחומם על ידי ביצור הגבול המשותף ובסיוע נקודתי לגורמי כוח סונים או

שיעים חילונים, דוגמת איאד עלאווי, ובחרה בשיפור היחסים על מנת להשפיע על עתיד עיראק ולהרחיקה מאיראן. עם מות המלך עבדאללה ב-2015 מונה, לראשונה מזה רבע מאה, שגריר (שאינו תושב) סעודי לעיראק, נפתחה קונסוליה באירביל (2016) ומעבר הגבול בין המדינות בערר נפתח ב-2020. גם קטר פתחה מחדש את שגרירותה בבגדאד ב-2015 והעמיקה את השקעותיה במדינה מאז.

הביקורים של כאזימי בריאד ובאבו-דאבי ב-2021 ודבריו נגד המיליציות האיראניות בעיראק הגבירו תמיכה בו במדינות המפרץ ודרבנו הבטחות לסיוע מפרצי. מצד אחד, הדינמיקה הפוליטית בעיראק יוצרת עבור ערב הסעודית הזדמנות לנסות להרחיק מכס השלטון העיראקי את נאמני איראן, תוך ניצול התלכדות האינטרסים עם המנהיג השיעי העולה, סדר. ומאידך גיסא, על ריאד להכיר בתהליכים מקומיים בעיראק וכן תהליכים אזוריים ובינלאומיים, המקשים על בלימת או דחיקת ההשפעה האיראנית.

במישור הכלכלי, התלות האנרגטית של עיראק באיראן מקנה למשטר האיראני מנוף לחץ משמעותי על השלטון בבגדאד. למרות ניסיונות של מדינות המפרץ לשנות את המצב על ידי הסכם לחיבור עיראק לרשת החשמל שלהן, המשטר האיראני עדיין מחזיק בידו קלף כלכלי חזק. "גמילה" מהנפט והחשמל האיראניים תהיה תהליך ארוך טווח ומייגע. גם המציאות הבינלאומית המשתנה, בפרט במזרח התיכון, מטיילה צל על סיכויי הניצחון בתחרות עם איראן בעיראק. ארצות הברית מגלה פחות קשב לבעלות בריתה המסורתיות במזרח התיכון ומתמקדת במיצוי המשא ומתן בדבר חזרה להסכם הגרעין עם איראן. זאת, בהמשך למגמת צמצום המחויבות והמעורבות הצבאית באזור. מדינות המפרץ חוששות שיתקשו להישען על וושינגטון גם לצורך השפעה פוליטית בבגדאד, לא כל שכן לצורך איזון צבאי אמריקאי צבאי מול המעורבות הצבאית האיראנית בעיראק.

לצד זאת, עיראק מהווה מקום מפגש בין נציגי איראן לערב הסעודית. השיחות מתנהלות באווירה חיובית ומשקפות את האינטרס של שתי היריבות להפיג מתחים ולפתור בעיות המעיבות על יחסיהן (ובפרט המלחמה בתימן). אולם, הגיבוי מצידן לצדדים יריבים בוויכוח הפנימי בעיראק מרחיק את העיראקים מהסכמה ולכן מחלישה את יכולתו של המחנה החותר להתנער מהמעורבות האיראנית להרכיב ממשלה, ללא פשרה שמשמעותה תהיה השלמה עם דריסת הרגל האיראנית בבגדאד.

אתגרים שעל הפרק

אין בנמצא אסטרטגיה אחידה וקוהרנטית שתציב את מדינות המפרץ בעמדת השפעה בעיראק – מדינות המפרץ אינן מקשה אחת והן חלוקות בנושא העיראקי כבכל נושא, מה גם שהקשב של חלקן מופנה לזירות אחרות – איראן ותימן. למרות ההתקרבות המדודה לעיראק, מדינות המפרץ נותרו בחלקן חשדניות כלפי ההנהגה העיראקית. בנוסף, עיראק מהווה אתגר למדינות המפרץ במספר תחומים. למשל, המשך שיקום תעשיית הנפט בעיראק עלול לבוא על חשבון מעמד ריאד בשוק הנפט; קיימת רגישות להשפעת הממסד הדתי בנג'ף על השיעים

בבחיין ובערב הסעודית; ומלבד האיום מצד המיליציות הנתמכות על ידי איראן, עיראק בונה את צבאה בהדרגה ועלולה להציב איום על מדינות צפון המפרץ.

לכן מדינות המפרץ חוזרות בצעדים מהוססים לעיראק. הנתק הממושך מקשה במיוחד על ריאה להציב משקל נגד לאיראן בעיראק. יתרה מכך, ההתנגדות לאיראן אינה מתורגמת אוטומטית בעיראק לתמיכה בערב הסעודית, שיש הרואים בה ובקטר כמי שעדיין תומכות בקיצונים סונים בעיראק - מקור לצמיחת תנועות דוגמת דאע"ש (יוזכר כי רבים מהמתנדבים לארגון היו סעודים). בנוסף, רבים מהשיעים העיראקים מתנגדים היסטורית לערב הסעודית בשל יחסה לשיעים בתחומה ובעקבות פלישתה שלה לבחיין ב-2011 לדיכוי ההתקוממות השיעית. על רקע זה, גם עיראק בוחנת אופציות אחרות ובשנים האחרונות הפנתה מבט גם לעבר הלבנט וביקשה לבסס מערך אזורי, כשבמוקד תחום האנרגיה, עם מצרים וירדן. לפי שעה, הפרויקט נותר ברמה הצהרתית עמומה.

לישראל ולמדינות המפרץ אינטרס ביטחוני מובהק באכיפת הריבונות העיראקית על כלל שטח המדינה וגבולותיה ובריסון (אם לא פירוק) המיליציות הפרו-איראניות בשטחה, המשלבות את הזירה העיראקית בעימות בין איראן לישראל ולשכנותיה. הימצאות כוחות מטעם משמרות המהפכה האיראניים במערב עיראק (בדגש על טילי קרקע-קרקע שברשותם) יכולה להיות כר נוסף לשיתוף פעולה ישראלי-סעודי.

מנגד, ההתקרבות שחלה בשנים האחרונות בין ישראל למדינות במפרץ עלולה להזיק למעמדן ברחוב העיראקי. בשל הקיטוב הפנימי וההשפעה האיראנית, עיראק אינה בשלה לנורמליזציה עם ישראל. מגעים גלויים או חשאיים עם ישראל בעבר או בהווה מצד פוליטיקאים או מפלגות (כגון הכורדים) או נורמליזציה בין ישראל לבחיין ואיחוד האמירויות נתקלו בהוקעה ואף איומים ואלימות בעיקר מצד נאמני איראן בעיראק. מוקתדא סדר אף הכריז על התנערות מנורמליזציה עם ישראל וכוונה לאסור בחקיקה על עיראקים לקיים קשרים עם ישראל. על כן, במציאות הנוכחית דווקא היעדר נורמליזציה גלויה בין עיראק לישראל יכולה לסייע למדינות המפרץ לרתום לצידן קואליציה עיראקית שתתמוך בהתקרבות אליהן - גם על בסיס אינטרסים משותפים, החופפים לאלו של ישראל.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט